

СТУДЕНТСТВО ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр. В ОЦІНЦІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

У статті аналізуються праці сучасних українських вчених, які містять відомості про студентів педагогічних навчальних закладів України 20–30-х рр. ХХ ст. Автор доводить, що у добу незалежності вітчизняні автори переважно відтворювали загальноукраїнський контекст у вивченні студентства, або акцентували увагу переважно на студентській молоді лівобережного та південного регіонів України, не проводили градації студентів за окремими галузями освіти. Визначено, що абсолютна більшість досліджень хронологічно обмежуються 1920-ми рр. Звернуто увагу на те, що у 90-ті рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. було створено лише поодинокі праці, присвячені студентам педагогічних вишів. Показано інформаційний потенціал цих досліджень, у яких представлені нормативно-правові акти більшовицької влади у галузі вищої освіти, дані про формування студентського складу, навчальну та громадсько-політичну діяльність молоді, її матеріальне становище.

Ключові слова: студенти, вчений, автор, інститут, публікація, система освіти.

* Комарніцький Олександр Борисович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України.

З проголошенням державної незалежності України для істориків відкрилися нові перспективи дослідження різних проблем, у тому числі й тих, що вже вивчалися. Це зумовлювалося не лише відходом від комуністичної ідеології, але й ширшим доступом науковців до джерел, що дозволило вивчити нові грані проблеми, використовуючи і упорядковуючи багатющий фактичний матеріал попередніх досліджень.

Це повною мірою стосується і студентської проблематики. Робіт, які б стосувалися власне студентства, не багато. Звідси, метою нашого дослідження є аналіз наукових праць сучасних українських вчених, які досліджують історичне минуле студентів вишів радянської України, зокрема педагогічних, у 1920–1930-х рр.

Серед студентознавців виокремимо О.О. Лаврут, яка у 2004 р. захистила кандидатську дисертацію, присвячену студентській молоді радянської України 1920-х рр. Дослідниця розглянула процес формування її контингенту, довела, що протягом цього періоду зростала загальна кількість студентів, збільшувалася питома вага українців, жінок, повільно зростала частка членів ЛКСМУ та КП(б)У. У роботі чільне місце посідає повсякденне життя студентів. Дисертантка показала їхнє важке матеріальне становище, що негативно впливало на стан здоров'я молодого покоління та академічну успішність, встановила зміни, які відбувалися у системі навчання, зазначаючи, що під час реформування освітньої галузі ігнорувалися досягнення дореволюційного періоду. Дослідниця довела, що у громадській діяльності визначальними були ідеологічні настанови правлячої партії, дійшла висновку, що студентство відіграло важливу роль у суспільно-політичному житті республіки¹. У наступні роки О.О. Лаврут опублікувала низку статей на студентську тематику, у яких, зокрема, з'ясувала деякі аспекти становлення соціального портрета студентства, прояви девіантної поведінки молоді (від політичного несприйняття дійсності до суїциду), проаналізувала політичні та ідеологічні настрої, показала організацію харчування, забезпечення гуртожитками і стипендіями, стажування, дозвілля, екскурсійну роботу студентів, їх гурткову роботу, громадську та краєзнавчу діяльність, розглянула питання функціонування студентської преси².

У 2012 р. захистила докторську дисертацію О.Л. Рябченко, темою роботи якої стало повсякденне життя студентів радянської України у 1921–1936 рр. У дисертації визначено стратегії, які використовувала молодь для вступу до вишів та здобуття вищої освіти, доведено, що класова ідентичність була у цей період центральною у структурі соціальної ідентичності особистості. Встановлено, що студенти виступали важливим суб'єктом історичного процесу. На підставі аналізу різноманітних джерел охарактеризовано організацію навчального процесу, методи протистояння «нового» студентства «старій» професурі, рівень та стиль життя студентської молоді³. У тому ж році О.Л. Рябченко опублікувала ґрунтовну монографію, у якій здійснила ретроспективне вивчення студентів вишів України 20–30-х рр. ХХ ст. як суб'єктів соціально-економічних перетворень радянської влади і процесу стратифікації соціуму, показала студентство як особливу суспільну групу з притаманними їм цінностями, установками, ідеологічними і комунікативними практиками, простежила стратегії здобуття вищої освіти, проаналізувала норми, стиль, якість та контрасти повсякденного життя молоді⁴. У 2010 р. О.Л. Рябченко стала співавтором розділу «Нариси студентського життя» у колективній монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)», де показала процес пролетаризації студентства, а також сміховий контекст студентської повсякденності. Співавтором виступив В.І. Прилуцький, який проаналізував повсякденне життя студентів⁵. У 2012 р. побачила світ колективна монографія «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя», автором одного із розділів якої стала О.Л. Рябченко. Тут йдеться про комплектування контингенту студентства, їхню участь у соціально-економічних перетвореннях, академічну повсякденність, боротьбу партії з політичними супротивниками у студентському середовищі, матеріальне становище молоді⁶. Низка аспектів студентського буття висвітлено у ряді статей авторки⁷.

В.І. Прилуцький у своїх публікаціях на основі маловідомих архівних і друкованих джерел дослідив вплив матеріально-побутових умов життя студентства 1920-х рр. на загальні

настрої та ставлення його до існуючого режиму. Вчений довів, що проголосивши за основу ставлення до студентів класовий принцип, правлячий режим перетворив розподіл матеріальної допомоги молоді у важливий важіль для проведення політики пролетаризації вищої школи, підготовки у вишах слухняної, відданої йому інтелігенції⁸. В іншій публікації історик розповів про участь студентства у суспільно-політичному та культурному житті⁹.

У 1991 р. побачило світ науково-популярне видання українського історика В.В. Липинського «Хто захистить студента? Студентські організації України: історія і сучасність». Автор проаналізував забезпечення студентів стипендіями і гуртожитками, показав діяльність комітетів поліпшення побуту студентів, Центрального бюро комуністичного студентства, вишівських осередків КП(б)У і ЛКСМУ, загонів «легкої кавалерії». На конкретних фактах вчений проілюстрував незадовільну успішність студентів-комуністів, які були перевантажені громадською роботою. Неабиякий інтерес викликає інформація про роботу загальностудентських незалежних демократичних організацій, їх ліквідацію і створення у середині 1920-х рр. профспілкових організацій¹⁰. В іншій публікації В.В. Липинський розглянув еволюцію принципів і методів комплектування студентських колективів в Україні 20-ті рр., а також їх реалізацію при зарахуванні студентів до вишів. Історик розвіяв стереотип, який був сформований у радянські часи і розвинений у сучасній українській історичній науці, про заповнення вищої школи у 20-і роки представниками робітників та їх чисельне домінування в інститутах і технікумах, а також про обмеження інтересів інтелігенції. Іншим засобом регулювання складу студентів були соціальні чистки, які, на думку автора, мали негативний характер і наслідки¹¹. У 2011 р. В.В. Липинський спільно з Х.А. Кравчук (Хоруженко) у статті розглянули організаційне становлення студентських профспілок у 1920-ті рр., проаналізували причини їх самодіяльного утворення і подальшого офіційного визнання, відстежили етапи кількісного зростання членів профспілок, визначили місце профспілкових організацій у системі органів студентського самоврядування¹². Х.А. Кравчук в

одній із своїх публікацій розглянула процес відтворення, діяльності та ліквідації організацій загальностудентського представництва, довела, що вони мали демократичне спрямування й створювалися на основі вільного волевиявлення всього студентського загалу. Їх форми, методи й напрями діяльності були спрямовані на захист академічних, соціально-економічних та побутових інтересів студентства. Х.А. Кравчук також проаналізувала причини заміни цих організацій студентськими профспілками¹³. В іншій статті вона висвітлила форми виплати стипендій, встановила їх розміри та види, з'ясувала принципи нарахування стипендій, встановила коло осіб, що мали право на соціальну допомогу з боку держави. Зіставивши розмір стипендій з прожитковим мінімум того часу, історик довела, що державне стипендіальне забезпечення не забезпечувало нормального фізичного існування особи¹⁴. У 2011 р. Х.А. Кравчук захистила кандидатську дисертацію, у якій дослідила формування та діяльність організацій студентів за умов трансформації суспільно-політичних відносин в УСРР у 1920-ті рр., з'ясувала матеріальний стан і соціально-економічне становище студентства, встановила напрями, форми та засоби діяльності економічних студентських організацій та визначила причини їх появи та ліквідації, вивчила соціальний склад студентства, причини та фактори, які спричинили його зміни тощо¹⁵. В одній із своїх статей дослідниця проаналізувала критерії, принципи та механізми здійснення політичних засобів регулювання соціального складу студентства УСРР у 1920-ті рр., зосередивши увагу на «перереєстраціях» і «чистках» молоді¹⁶. Іншу публікацію вона присвятила соматичному, інфекційному та психічному стану здоров'я студентства¹⁷.

Пролетаризація вищої школи і відповідні кількісні та якісні показники студентського складу стали наріжними у дослідженні Ю.С. Степанчука¹⁸. І.А. Коляда відтворив основні етапи розвитку молодіжного руху у формі студентських будівельних загонів, розкрив чинники, які впливали на його розвиток, зокрема, показав роль людського фактора, ідейної свідомості та комсомолу в цьому процесі¹⁹. О.С. Крамар у своїй статті порушив питання про налагодження міжнародних контактів орга-

нізованого студентства України із зарубіжним українським студентським рухом²⁰.

Вищезазначені автори відтворюють переважно загальноукраїнський контекст у вивченні студентства, або акцентують увагу переважно на студентській молоді лівобережного та південного регіонів України. Вони не проводили градації студентів за окремими галузями освіти. Крім того, абсолютна більшість досліджень хронологічно обмежуються 1920-ми рр.

У добу незалежності було створено поодинокі праці, присвячені студентам педагогічних вишів у 1920–1930-х рр. Зокрема, В.А. Кузьмічова у дисертаційній роботі дослідила динаміку становлення та розвитку ідей змісту, методів теорії та практики музичної освіти студентства педагогічних навчальних закладів у 1920-1933 рр., виявила традиційні та визначила нові форми і методи практичної навчально-виховної діяльності майбутніх музичних працівників різного профілю, проаналізувала особливості проведення педагогічної практики студентів у музичних класах, студіях, лабораторіях та установах соціального виховання²¹. А.Ю. Парфіненко і С.І. Посохов розповіли про роботу наукових гуртків, студентське бюро краєзнавства, студентське наукове товариство Харківського ІНО²². С. Мельничук і А. Рацул показали діяльність НКО УСРР щодо формування естетичної культури майбутніх учителів²³. Н. Аксакова розглянула процес формування колективів студентів педагогічних вишів УСРР у 1920-ті рр., встановила підходи, принципи та критерії наповнення ІНО та технікумів студентською молоддю, вивчила державну політику щодо доступу до педагогічної освіти різних соціальних верств населення, проаналізувала соціальний склад студентства²⁴. Інша публікація історика присвячена процесу створення, організаційного становлення та функціонування організацій загальностудентського представництва, студентських профспілок та економічних студентських формувань педвишів у 1920-і рр.²⁵ І.В. Мошик показала особливості та проблеми комплектування студентськими контингентами педвишів Чернігівщини у 1920–1930-ті рр.²⁶ І.І. Ніколіна у статті здійснила загальний огляд системи підготовки та формування педагогічних кадрів у республіці²⁷. У монографії Н.М. Дем'я-

ненко на основі глибокого вивчення архівних матеріалів і документів здійснено ретроспективний логіко-системний аналіз процесу становлення змісту, структури, доцільного поєднання теорії і практики загальнопедагогічної підготовки учителів в Україні²⁸. В окремій статті вона показала місце педагогічної практики у професійній підготовці учителів²⁹.

О.А. Лавріненко у своїх працях показав мережу педзакладів, діяльність Укрголовпрофосу, проаналізував методики викладання, вивчив деякі аспекти стажування молоді, особливу увагу приділивши Київському ІНО³⁰. В.В. Білобровець охарактеризував студентський журнал Волинського ІНО «Червона грань»³¹. В.В. Левченко узагальнив процес становлення і розвитку напрямків освітянського краєзнавства в Одеському ІНО³². Н.О. Романов на прикладі Донецької філії Луганського ІНО дослідив структуру, організаційні форми і методи роботи системи заочної освіти в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст.³³ Н.А. Мазуренок висвітлила діяльність НКО УСРР щодо реалізації політики українізації у вишах, приділила увагу об'єктивним і суб'єктивним чинникам повільного впровадження її у навчальний процес³⁴. На останньому акцентувала у своїй праці І.В. Мошик, показавши українізаційні процеси у Глухівському, Ніжинському і Чернігівському ІНО³⁵. Водночас, П.І. Соболев у своїй роботі зобразив русифікаторську політику більшовиків у 1930-ті рр., довівши, що центром зросійщення студентства та учительства Півдня України був Миколаївський педінститут³⁶.

Окремі публікації присвячені підготовці учителів-предметників. Так, О.В. Бондар розглянула питання підготовки працівників для системи дошкільного виховання³⁷, а О.Є. Місечко показала підготовку учителів іноземних мов через систему закладів іншомовної системи у 1930-ті рр.³⁸ Н.О. Венцева прослідкувала особливості підготовки учителів історії³⁹, а С.П. Падун проаналізував викладання історичних дисциплін у Катеринославському ІНО⁴⁰. Л.Л. Білан показала роботу аграрно-педагогічних факультетів, які здійснювали підготовку педагогічних та науково-педагогічних працівників для закладів аграрної освіти⁴¹. Л.П. Войналович висвітлила питання підготовки педагогічних кадрів для задоволення культурно-освітніх потреб

національних меншин. Вона проаналізував особливості функціонування національних відділень та змістовий аспект підготовки майбутніх учителів шкіл нацменшин при інститутах народної освіти⁴². Л.Д. Якубова, І.В. Соколова і Л.С. Постоева показали роботу грецького відділу Маріупольського педтехнікуму, з'ясували структуру і зміст підготовки учителів грецької мови⁴³. І.Я. Щупак розповів про підготовку учителів для єврейських національних шкіл⁴⁴. І.П. Ящук та М.П. Пантюк визначили основні вимоги щодо якості майбутнього учителя, напрями професійної освіти відповідно у 20-х і 30-х рр.⁴⁵

Ряд публікацій висвітлюють історію окремих педвишів Правобережної України, а відтак і студентства, зокрема Київського⁴⁶, Харківського⁴⁷, Одеського⁴⁸, Дніпропетровського⁴⁹, Кам'янець-Подільського⁵⁰, Вінницького⁵¹, Донецького (Луганського)⁵², Житомирського⁵³, Мелітопольського⁵⁴, Миколаївського⁵⁵, Ніжинського⁵⁶, Полтавського⁵⁷, Уманського⁵⁸, Черкаського⁵⁹, Чернігівського ІНО (ІСВ, педінституту)⁶⁰, Польського педінституту у м. Києві⁶¹, Бердянського⁶², Запорізького⁶³, Зінов'євського⁶⁴ і Сумського педтехнікумів (ІСВ, педінститутів)⁶⁵, Проскурівських українського⁶⁶ та польського педтехнікумів⁶⁷, Переяслав-Хмельницького⁶⁸, Кам'янець-Подільського, Шепетівського, Гайсинського, Тульчинського педтехнікумів⁶⁹, Вінницьких українського і єврейського педтехнікумів⁷⁰, Коростишівського⁷¹, Новоград-Волинського⁷² і Бердичівського педтехнікумів⁷³.

У 90-і рр. ХХ ст. – перші роки ХХІ ст. з'явилися ряд праць, присвячені історії педагогічної освіти⁷⁴, а також загальноукраїнським аспектам освітнього процесу у 20–30-х рр. ХХ ст., які дають можливість краще зрозуміти систему тогочасної освіти, місце в ній студентства, з'ясувати мережу навчальних закладів⁷⁵.

Таким чином, проблема життя і діяльності студентства педагогічних навчальних закладів радянської України в умовах формування тоталітаризму, викликала зацікавленість сучасних українських науковців. Взагалі весь історіографічний доробок досить вражаючий, хоча комплексного вивчення зазначеної теми ще не проводилось. Роботи вітчизняних авторів мають різну вагу і значення. Позитивно оцінюючи зусилля понад

110 вчених, які частково дослідили історію студентства педвишів України у 1920–1930-ті рр., зауважимо, що поза їх увагою залишилося ще чимало нез'ясованих питань (передусім тих, що стосуються навчальної та громадсько-політичної діяльності молоді, їх матеріального забезпечення), які потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази.

¹ *Лаврут О.О.* Студентство Радянської України в 20-ті рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лаврут Ольга Олександрівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.

² *Лаврут О.* Дозвілля студентів УСРР у 20-ті рр. XX ст. / Ольга Лаврут // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2009. – Вип. 15. – С. 144–153; *Її ж.* Деякі аспекти становлення соціального портрету студентства у 20-ті роки XX ст. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]: наук. журн. – Миколаїв: Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили, 2010. – Вип. 127. – Т. 140. – С. 32–36; *Її ж.* Стажування студентів вищих навчальних закладів в УСРР періоду 20-х років XX ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2011. – Вип. 44 (№ 2). – С. 120–129; *Її ж.* Краєзнавча діяльність студентів УСРР періоду 20-ї років XX ст. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 58 (3). – С. 115–122 та ін.

³ *Рябченко О.Л.* Повсякденне життя студентів радянської України (1921–1936 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Рябченко Ольга Леонідівна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2012. – 39 с.

⁴ *Рябченко О.Л.* Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монограф. / О.Л. Рябченко. – Харків: Харків. нац. академ. міськ. госп-ва, 2012. – 456 с.

⁵ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): колект. монограф. / [відп. ред. С.В. Кульчицький]. – В 2 ч. – Ч. 2. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2010. – С. 79–150.

⁶ Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колект. монограф. / [відп. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2012. – С. 667–750.

⁷ *Рябченко О.Л.* Життя студентів Радянської України у сатирико-гумористичній літературі 1920-х років / О.Л. Рябченко // Київська

старовина. – 2008. – № 5. – С. 46–64; *Її ж.* Реконструкція студентської повсякденності 1920-х років: джерельні пріоритети // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 19. – С. 378–392; *Її ж.* Студентство радянської України у пошуках пролетарської ідентичності (1920-ті роки) // Укр. іст. журн. – 2009. – № 4. – С. 129–143; *Її ж.* Студентство у символічному просторі міста Радянської України (1920-ті роки) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 28. – С. 22–31; *Її ж.* Студентство радянської України 1920-х років: від образу до реальності // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 52. – С. 137–147; *Її ж.* Чистки студентського складу вищих навчальних закладів радянської України у 1920-ті роки // Укр. іст. журн. – 2010. – № 5. – С. 136–152; *Її ж.* Студенти і професори вищих навчальних закладів радянської України у 1920-ті роки: метаморфози співпраці // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: історія. – 2010. – № 908. – С. 139–149; *Її ж.* Формування контингенту студентів вищих навчальних закладів радянської України (кінець 1920-х – 1930-ті роки) // Київська старовина. – 2012. – № 3. – С. 46–53; *Її ж.* Житлові умови студентів радянської України у 1920–1930-ті роки // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2013. – Вип. XXXVI. – С. 134–140 та ін.

⁸ *Прилуцький В.* Побут студентів в УСРР в 1920-х рр. / Віктор Прилуцький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомч. зб. наук. пр. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 85–107; *Його ж.* Матеріально-побутові умови життя студентства радянської України 1920-х рр. / В.І. Прилуцький // Укр. іст. журн. – К., 2008. – № 3. – С. 86–101.

⁹ *Прилуцький В.* Участь студентства УСРР в суспільно-політичному та культурному житті в 1920-ті роки / Віктор Прилуцький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2007. – Вип. 16. – Ч. 2. – С. 147–162.

¹⁰ *Липинський В.В.* Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность: науч.-популяр. изд. / В.В. Липинский. – Донецк, 1991. – 116 с.

¹¹ *Липинський В.В.* Реалізація принципів і методів комплектування студентських колективів у 20-х роках ХХ ст. / В.В. Липинський // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. – К.: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 337–348.

¹² *Липинський В.* Організаційне становлення студентських профспілок УСРР у 1920-ті роки / Віталій Липинський, Христина Кравчук //

Краєзнавство: наук. журн. – К.: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. – Вип. 4. – С. 25–32.

¹³ *Кравчук Х.* Організації загальношкільського представництва в УСРР у 1920-ті рр. / Христина Кравчук // Схід: аналіт.-інформ. журн. – Донецьк, 2009. – № 8 (99), листопад. – С. 31–35.

¹⁴ *Кравчук Х.А.* Стипендія як головний чинник соціального захисту студентства УСРР у 1920-і рр. / Х.А. Кравчук // Історичні і політологічні дослідження: зб. наук. пр. – Донецьк: Донецьк. нац. ун-т, 2008. – № 1-2 (37-38). – С. 209–296.

¹⁵ *Кравчук Х.А.* Організації студентів в УСРР у 1920-ті рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кравчук Христина Анатоліївна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 19 с.

¹⁶ *Хоруженко Х.* Політичні засоби регулювання соціального складу студентства УСРР у 1920-ті роки / Христина Хоруженко // Схід: аналіт.-інформ. журн. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2013. – № 1 (121), січень–лютий. – С. 119–122.

¹⁷ *Хоруженко Х.* Стан здоров'я студентів УСРР у 1920-і роки / Христина Хоруженко // Там само. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. – № 2 (128). – С. 116–119.

¹⁸ *Степанчук Ю.С.* Студентство у соціальній структурі населення України у 20-х рр. ХХ ст. / Ю.С. Степанчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2004. – Вип. 8. – С. 177–180.

¹⁹ *Коляда І.А.* Студентські будівельні загони в УСРР: до історії молодіжного руху (1920–1980 рр.) / І.А. Коляда // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 58 (3). – С. 166–174.

²⁰ *Крамар О.С.* Проблеми налагодження міжнародних контактів організованого студентства України в умовах становлення тоталітаризму (20-і рр. ХХ ст.) / О.С. Крамар // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 18. – С. 111–120.

²¹ *Кузьмічова В.А.* Музична освіта студентів педагогічних навчальних закладів України (1917–1933 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кузьмічова Валентина Анатоліївна; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2000. – 20 с.

²² *Парфиненко А.Ю.* Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете / А.Ю. Парфиненко, С.И. Посохов. – Харьков, 2002. – 116 с.

²³ Мельничук С. Діяльність Народного комісаріату освіти з реалізації завдань естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів / Сергій Мельничук, Анатолій Рацул // Історико-педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Умань: Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, 2012. – Вип. 2. – С. 121–124.

²⁴ Аксакова Н. Формування колективів студентів педагогічних вищих навчальних закладів УСРР у 1920-ті рр. / Наталя Аксакова // Схід: Економіка. Історія. Філософія: аналіт.-інформ. журн. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – № 3 (117), травень–червень. – С. 74–77.

²⁵ Аксакова Н.О. Організації студентів педагогічних ВНЗ УСРР у 1920-ті роки / Н.О. Аксакова // Історичні і політологічні дослідження: зб. наук. пр. – Донецьк. нац. ун-т, 2013. – № 1 (51). – С. 113–120.

²⁶ Мошик І. Особливості та проблеми формування студентського контингенту ВНЗ Чернігівщини у 20-х роках ХХ століття / Ірина Мошик // Українознавство: наук. журн. – К.: НДІ українознавства МОН України, 2010. – № 2. – С. 63–69; *Її ж.* Особливості та проблеми формування студентського контингенту вузів Чернігівщини у 30-ті рр. ХХ ст. // Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. – К., Глухів: ТОВ НВП «Ферокол», 2010. – Вип. 3. – С. 302–306.

²⁷ Ніколіна І.І. Формування учительських кадрів загальноосвітніх шкіл України в умовах суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / І.І. Ніколіна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. – Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2006. – Вип. XI. – С. 223–232.

²⁸ Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка учителя в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.): монографія / Н.М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 39–43, 208–261.

²⁹ Дем'яненко Н. Педагогічна практика у професійній підготовці учителя в Україні (20-ті роки) / Н. Дем'яненко // Рідна школа. – К., 1996. – № 3. – С. 74–76.

³⁰ Лаврінченко О.А. Виховання майбутнього учителя в Україні на початку 20-х років / О.А. Лаврінченко // Початкова школа. – К., 1998. – № 6. – С. 60–61; *Її ж.* Практична професійна підготовка учителя в Україні (1917–1926 рр.) // Педагогіка і психологія. – К., 1997. – № 4. – С. 216–223.

³¹ Білобровець В. «Червона грань» – студентський журнал Волинського ІНО / Володимир Білобровець // Волинь-Житомирщина: іст.-філологіч. зб. – Житомир, 1998. – Вип. 2. – С. 138–143.

³² *Левченко В.* Становлення та розвиток напрямів освітянського краєзнавства в вищій школі Одеси в 1920–30-х роках / Валерій Левченко // Краєзнавство: наук. журн. – К.: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. – Вип. 3. – С. 61–66.

³³ *Романов Н.О.* Організація заочної педагогічної освіти у Донбасі в 20–30-ті роки ХХ століття / Н.О. Романов [Електронний ресурс] // Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія: педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк, 2009. – Вип. 4. – С. 1–4. – Режим доступу: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/16570/4/romanof.pdf>

³⁴ *Мазуренок М.В.* Впровадження «українізації» у систему вищої освіти УСРР в 1920-х рр. / И.В. Мазуренок // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. – Хмельницький: Хмельн. гум.-пед. академ., 2013. – Вип. 14. – С. 289–293.

³⁵ *Мошик І.* Вищі навчальні заклади Чернігівщини в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст. / Ірина Мошик // Ніжинська старовина: зб. наук. пр. – К.: Центр пам'яткознавство НАН України, УТОПШ, 2010. – Т. 10 (13). – С. 65–74.

³⁶ *Соболь П.І.* Деукраїнізація вищої школи Півдня України в 30-ті рр. ХХ ст. / П.І. Соболь // Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяч. 125-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, 5 жовтня 2000 р. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 116–118.

³⁷ *Бондар О.В.* Підготовка дошкільних працівників в УСРР у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. / О.В. Бондар // Наукові праці: наук.-метод. журн. – Миколаїв: Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – С. 39–43.

³⁸ *Місечко О.Є.* Формування системи професійної підготовки учителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900–1964 рр.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 2011. – 43 с.; *Її ж.* З історії УЛЮ – першого спеціалізованого навчального закладу професійної іншомовної освіти в Україні // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2013. – Вип. 67. – С. 30–35.

³⁹ *Венцева Н.О.* Особливості підготовки учителів-істориків в 1917–1930-х рр. / Н.О. Венцева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету: пед. науки. – Бердянськ: Бердян. держ. пед. ун-т, 2010. – № 3. – С. 17–23.

⁴⁰ *Падун С.П.* Викладання історичних дисциплін у Катеринославському інституті народної освіти (1921–1933 рр.) / С.П. Падун // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: історія і археологія. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т, 2002. – Вип. 10. – С. 314–319.

⁴¹ *Білан Л.* Формування системи підготовки педагогічних та науково-педагогічних працівників / Людмила Білан // Вісник Книжкової палати: наук.-практ. журн. – К.: Книжк. палата Укр., 2009. – № 6 (155). – С. 22–24.

⁴² *Войналович Л.П.* Зміст професійної підготовки учителів на національних відділеннях інститутів народної освіти в Україні в 20-х роках ХХ століття / Л.П. Войналович // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2009. – Вип. 47. – С. 145–150; *Йї ж.* Зміст професійної підготовки учителів у педтехнікумах для національних меншин в Україні у 20-х роках ХХ століття // Там само. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2012. – Вип. 66. – С. 63–66.

⁴³ *Якубова Л.* Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. / Л. Якубова. – К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1999. – 331 с.; *Соколова І.В.* Освіта греків у Приазов'ї у 20-30-і роки ХХ століття / І.В. Соколова, Л.С. Постоєва // Наукова скарбниця освіти Донеччини: зб. наук. пр. – Донецьк: Донецьк. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, 2010. – № 1(6). – С. 6–10.

⁴⁴ *Щупак И.Я.* Некоторые вопросы подготовки европейских национальных кадров (на материалах техникумов Украины, 1920–30-е гг.) / И.Я. Щупак // Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи. – Запоріжжя, 1994. – Вип. 1. – С. 74–80.

⁴⁵ *Ящук І.П.* Напрями підготовки та вимоги до учителя у 20-ті роки ХХ століття / І.П. Ящук // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. – Хмельницький: Хмельн. гум.-пед. академія, 2008. – Вип. 4. – С. 187–192; *Пантюк М.* Вимоги до учителя крізь призму завдань його підготовки (30-ті роки ХХ століття) / Микола Пантюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогічна. – Тернопіль: Терноп. нац. пед ун-т м. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2.

⁴⁶ Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 1920–1995 рр.: іст. нарис. – К.: ТОВ «Толока», 1995. – С. 9–28; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова: іст. нарис, 1920–2000. – К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 9–25; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова: 1834–2004: Історія. Сьогодення. Перспективи. – К.: Навч. книга, 2005. – С. 40–47;

Колесник В.Ф. Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В.Ф.Колесник, І.К.Патриняк // Енциклопедія історії України: у 8 т. – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4. Ка-Ком. – С. 262; *Ляпіна О.Л.* Студенти міста Києва у 1920-ті рр. // О.Л. Ляпіна // Соціальна історія: наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 52–59.

⁴⁷ *Рябченко О.Л.* Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (1921–1930 рр.) / О.Л. Рябченко. – Харків: Харків. держ. академія міськ. госп., 2000. – 214 с.; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. – Харків: Фоліо, 2004. – С. 302–366; Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / [за ред. академ. І.Ф. Прокопенка]. – Харків: ОВС, 2001. – С. 16–21; Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині: монограф. / [редкол.: І.Ф. Прокопенко (гол.), В.І. Євдокимов, В.В. Корнілов; авт. кол.: В.І. Євдокимов та ін.]. – Харків: Харк. держ. пед. ін-т ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 101–103; *Прокопенко І.Ф.* Підготовка учительських кадрів в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт: учеб. пособ. по спецкурсу / И.Ф. Прокопенко, Д.А. Кочат, А.Н. Микитюк. – Харьков: Изд-во Харк. гос. пед. ин-та им. Г.С. Сковороды, 1992. – С. 17–31; *Бакіров В.С.* Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна: віхи історії / В.С. Бакіров // Краєзнавство: наук. журн. – К., 2006. – № 1-4. – С. 123.

⁴⁸ *Левченко В.В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: монограф. / В.В. Левченко; відп. ред. В.М. Хмарський; наук. ред. Т.М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.; Історія Одеського університету (1865–2000): наук. вид. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 65–69.

⁴⁹ Історія Дніпропетровського національного університету. – 4-те вид., перероб. і доповн. – Д.: Дніпропетров. нац. ун-т, 2008. – 308 с.; Історія міста Дніпропетровська / [за наук. ред. А.Г. Болебруха]. – Дніпропетровськ: Грані, 2006. – С. 400–402; *Задорожна Л.В.* Проблеми становлення педагогічної інтелігенції та її роль в соціокультурному просторі Дніпропетровщини в умовах трансформації українського суспільства в 20-х рр. ХХ ст. / Л.В. Задорожна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 356–361.

⁵⁰ *Мельник Е.М.* Кам'янець-Подільський інститут народної освіти (1921–1930 рр.) / Е.М. Мельник, А.Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет: історія і сьогодення / [заг. ред. проф.

О.М. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С. 41–58; *Суровий А.Ф.* Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.) / А.Ф. Суровий // Там само. – С. 59–46; *Завальнюк О.М.* Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918–2012 рр.): іст. нарис / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 16–26; *Островий В.М.* Навчальний процес у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти у 1923–1928 рр. / В.М. Островий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / [редкол.: П.Т. Тронько (гол.), О.М. Завальнюк (відп. ред.), Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 159–173 та ін.

⁵¹ *Тучинський В.А.* Становлення і розвиток вищої та професійної освіти в місті Вінниці у 30-х рр. ХХ ст. / В.А. Тучинський // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали ХХІ Вінницької наук. іст.-краєзнавч. конф., м. Вінниця, 25-26 жовтня 2007 р. – Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2007. – С. 298; *Гринько А.І.* Становище Кам'янець-Подільського та Вінницького інститутів соціального виховання у 1932–1933 рр. (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України) / А.І. Гринько // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 196–205 та ін.

⁵² *Богінська І.В.* Система підготовки педагогічних кадрів в Донбасі в умовах поступового згортання політики українізації (1933–1939 рр.) / І.В. Богінська // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: матеріали всеукр. наук. конф., м. Луганськ, 8-9 лютого 2001 р. – Луганськ: Східноукр. нац. ун-т, 2001. – С. 147–150; *Климов А.* З історії вищої педагогічної освіти на Луганщині: 30-ті роки ХХ ст. / Анатолій Климов // Краєзнавство: наук. журн. / [редкол.: П. Тронько (гол. ред.), В. Адамовський, О. Бажан та ін.]. – К.: б.в., 2009. – № 1-2. – С. 228–234; *Климов А.О.* Вища педагогічна освіта на Луганщині в 30-ті роки ХХ століття / А.О. Климов // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / [редкол.: В.С. Курило (гол. ред.), С.Я. Харченко, С.В. Савченко та ін.]. – Луганськ: Луганс. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. – № 20 (183). – С. 289–299; *Климов А.О.* Луганський педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи / А.О. Климов, В.С. Курило. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 120 с.

⁵³ *Вербіленко Г.А.* Передумова заснування Волинського інституту народної освіти в Житомирі / Г.А. Вербіленко // Житомир в історії

Волині і України: тези Всеукр. наук. краєзнавч. конф., м. Житомир, 7-10 вересня 1994 р. / [редкол.: М.Ю. Костриця (відп. ред.), В.О. Єршов, В.С. Киричанський та ін.]. – Житомир: ЖО СЖУ, 1994. – С. 58–60; *Швидак О.* Житомирський державний університет імені Івана Франка: перші сторінки історії (1919–1922 рр.) / О. Швидак, А. Шевчук, Г. Міщук // Волинські історичні записки: зб. наук. пр. / [редкол.: О.М. Швидак (гол. ред.), С.М. Міщук, А.В. Шевчук та ін.]. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2009. – Т. 2. – С. 213–216; Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка: іст. нарис / [редкол.: В.В. Власенко, О.Л. Дубасенюк, О.С. Кузьмін, І.М. Кучерук (гол.) та ін.]. – К.: Техніка, 2002. – С. 10–17 та ін.

⁵⁴ *Воловник С.В.* Мелитопольський пединститут: страницы истории / С.В. Воловник, Н.В. Крылов. – Мелитополь: изд. дом Мелитоп. городс. типографии, 2014. – 170 с.

⁵⁵ Миколаївський державний університет: іст. нарис (1913–2003 рр.) / [укл.: Я.І. Журецький, С.І. Павлік, Л.В. Старовойт]. – К.: Златографт-дизайн, 2003. – С. 16–20.

⁵⁶ *Самойленко Г.В.* Ніжинська вища школа. 1820–1995 / Г.В. Самойленко. – Ніжин: НГПШ, 1995. – С. 56–74; *Самойленко Г.В.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т, 2000. – С. 120–168; *Їх же.* Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 1999. – С. 116–152; *Їх же.* Храм знань і духовної величі. – Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя; Лисенко М.М., 2010. – С. 22–24; *Страшко Є.* Гоголівський інститут у 20–30-х роках / Євгенія Страшко // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – Чернігів: Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2000. – № 5 (35), жовтень–листопад. – С. 24–27.

⁵⁷ *Год Б.В.* Заклади вищої педагогічної освіти в Полтаві у 1918–1933 роках / Б.В. Год, О.П. Єрмак // Історична пам'ять: наук. зб. – Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, 2010. – Вип. 2. – С. 104–118; *Єрмак О.* Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / Олександр Єрмак, Галина Білик // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – «Рідний край». – Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, 2009. – Вип. 2 (21). – С. 6–23.

⁵⁸ Уманський державний педагогічний інститут імені П.Г. Тичини. 1930–1980 / [відп. ред. Б.Н. Товбіс]. – Черкаси: Облполіграфвидав, 1980. – 16 с.

⁵⁹ Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького: 1921–2001: іст. нарис. – К.: АртЕк, 2001. – 128 с.; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Історія. Звершення. Особистості. – К.: Світ успіху, 2009. – 208 с.; Черкаський державний педагогічний інститут імені 300-річчя возз'єднання України з Росією / [відп. за вип. В.І. Солдатов]. – Черкаси: облполіграфвидав, 1980. – 16 с.

⁶⁰ *Боровик А.* Чернігівський інститут народної освіти за часів керівництва С.І.Воробйова / Анатолій Боровик // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2014. – № 6 (120). – С. 356–363; *Його ж.* Чернігівський інститут соціального виховання за директора М.А. Балицького (1929–1931 рр.) // Там само. – Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2015. – № 1 (121). – С. 195–202; *Конончук І.* Ніжинська вища школа та національне відрядження на Чернігівщині 20–30-х років ХХ ст. / Іван Конончук // Ніжинська старовина: зб. регіон. історії та пам'яткознавства. Серія: Ніжинознавчі студії / [редкол.: С.І. Посохов (гол. ред.), О.Б. Коваленко, О.М. Титова та ін.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН Укр. і УТОPIK, 2012. – Вип. 13 (16). – С. 15–21; *Мошик І.* Регіональна вища освіта Чернігівщини у 20-х рр. ХХ ст. / Ірина Мошик // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – Чернігів: Чернігів. держ пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2009. – № 2-3 (86-87), березень–червень. – С. 137–145.

⁶¹ *Двірна К.* Створення і ліквідація польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х роках ХХ ст. (архівна довідка) / Катерина Двірна // Волинські історичні записки: зб. нах. пр. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка, 2011. – Т. 6. – С. 149–155; *Горбуров К.* Переддень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві / Кирило Горбуров // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2013. – С. 90–106; *Мищенко І.В.* Умови навчання та проживання студентів Польського педагогічного інституту в Києві // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. – К.: ПП «Вид-во «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С. 38–41.

⁶² *Мандрикіна Т.* Педагогічний погляд у 30-і роки ХХ століття / Тетяна Мандрикіна, Людмила Ноздріна // Азовский вестник: комитет информации Запорожской облгосадминистрации. – Бердянськ, 2007. – 14 септєбря. – № 33 (876). – С. 3.

⁶³ Запорізький національний університет: історія і сучасність (1930–2005): ювілей. Книга. – Запоріжжя: Дике поле, 2006. – С. 12–27;

Орлянський С.Ф. Матеріали к истории Запорожского государственного университета / С.Ф. Орлянський, В.Г. Ткаченко. – Запорожье: Запорож. гос. ун-т, 1998. – Вып. 1. – 76 с.; *Пуха И.* Педагогический техникум / Иван Пуха // Суббота плюс. – Запорожье, 2000. – 17 августа. – № 33 (76). – С. 3.

⁶⁴ *Постолатій В.В.* Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865–1965 рр.) / В.В. Постолатій. – Кіровоград: Нашвидав, 2006. – С. 45–71.

⁶⁵ *Корж Л.В.* Історія становлення і розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка / Л.В. Корж. – Суми: Сумськ. держ. пед. ун-т ім. А.С. Макаренка, 1999. – С. 15–44.

⁶⁶ *Суровий А.Ф.* Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – Т. 9. – С. 253–264; *Іллінський В.М.* Хмельницьке педагогічне училище – кузня учительських кадрів середньої кваліфікації на Поділлі (з історії училища) / В.М. Іллінський // Культура Поділля: історія і сучасність: матеріали другої наук.-практ. конф., присвяч. 500-річчю м. Хмельницького, м. Хмельницький, 27-29 серпня 1993 р. – Хмельницький: Поділля, 1993. – С. 44–46; *Берковський В.Г.* До історії Проскурівського педагогічного технікуму (1921–1926 рр.) / В.Г. Берковський // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: Мельник А.А., 2011. – С. 256–263; *Сороколіт Т.С.* Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія / Т.С. Сороколіт // Там само. – С. 442–446.

⁶⁷ *Міщенко І.В.* Проскурівський польський педагогічний технікум (1932–1935 рр.) / І.В. Міщенко // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзнавч. зб. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2011. – С. 129–137; *Алтухова О.І.* Про польський педагогічний технікум в м. Проскурові / О.І. Алтухова // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матеріалами міжнародної наукової конференції, м. Хмельницький, 23-24 червня 1999 р. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 347–350.

⁶⁸ *Коцур В.* Діяльність Переяслав-Хмельницького педагогічного училища (1932–1987 рр.) в контексті розвитку освіти Київщини / Віктор Коцур, Інна Демуз // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», 2010. – Вип. 25. – С. 187–198.

⁶⁹ *Гринько А.І.* Діяльність закладів середньо-спеціальної, професійно-технічної та партійної освіти Хмельниччини під час голодомору

1932–1933 рр. / А.І. Гринько // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – Т. 10. – С. 310–317; *Суровий А.Ф.* Технікуми Поділля в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 14. – С. 156–166; *Нестеренко В.А.* Технікуми Кам'янця-Подільського в 1920-і – в першій половині 1930-х рр. / В.А. Нестеренко // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Другої міжнарод. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 14-15 травня 2005 р. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2005. – С. 45–48.

⁷⁰ *Тучинський В.А.* Вказ. праця. – С. 298.

⁷¹ *Писарська Г.В.* Педагогічне училище в 1917–1941 роках / Г.В. Писарська // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: зб. наук. пр. – Житомир: Волинь, 1999. – Ч. 1. – С. 59–67.

⁷² *Коган Л.Г.* Культурне і освітнє життя в Новоград-Волинському в 1920-ті рр. / Л.Г. Коган, В.С. Ваховський // Житомиру – 1920 (884–2004): наук. зб. «Велика Волинь»: праці Житомир. наук.-краєзнавч. тов-ва дослідників Волині. – Житомир: Косенко, 2004. – Т. 31. – С. 279–282.

⁷³ *Соболь Т.Г.* Сторінки історії педагогічної освіти в Бердичеві / Т.Г. Соболь // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття: наук. зб. «Велика Волинь»: праці Житомир. наук.-краєзнавч. тов-ва дослідників Волині. – Житомир: М.А.К., 2001. – Т. 22. – С. 373–374.

⁷⁴ *Майборода В.К.* Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В.К. Майборода. – К.: Либідь, 1992. – С. 38–91; *Кліцаков І.О.* Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І.О.Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – С. 98–114; 210–254; *Коротєєва-Камінська В.О.* Українознавчий аспект змісту педагогічної освіти (1917–1945 рр.) / В.О. Коротєєва-Камінська. – К.: Логос, 1997. – С. 29–64 та ін.

⁷⁵ *Липинський В.В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті рр.: монографія / В.В. Липинський. – Донецьк: РВА Донец. держ. техн. ун-т, 2000. – 247 с.; *Єфіменко Г.Г.* Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938) / Г.Г. Єфіменко. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2001. – С. 180–195; *Кузьменко М.М.* Система освіти в УСРР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект / М.М. Кузьменко // Укр. іст. журн. – К., 2004. – № 5. – С. 66–80 та ін.

This article analyzes the work of modern Ukrainian scientists that contain information about the students of pedagogical educational institutions of Ukraine 20–30-ies XX century. The author argues that the national independence day writers mostly reproduce the study in the context of all-students, or focused mainly on the student youth of the left bank and the southern regions of Ukraine, did not conduct graduation of students in the different branches of education. Determined, that the vast majority of studies chronologically we are limited to 1920's. Attention is paid to the fact that in the 90-ies XX century – XXI century was created only a few works devoted students of pedagogical universities. Showing information potential of these studies, in which presented normatively legal acts of bolshevist power in industry of higher education is rotined, data on student formation of the composition, training and public-political activity of youth, its financial position.

Keywords: *students, scientists, author, institution, publication, education system.*